

**НОВАТОРСЬКІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕКТИВУ
У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ (30-80 РОКИ ХХ СТ.)**

У статті проаналізовано новаторські підходи українських видатних педагогів: А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, О.А. Захаренка до формування цілеспрямованого, згуртованого, творчого, розумно побудованого педагогічного колективу у загальноосвітніх закладах (30-80 роки ХХ ст.) як спадкоємців і хранителів духовних цінностей та підґрунтя створення морально-освітнього середовища для розвитку особистості.

В історії розвитку освіти в Україні велике значення мав новаторський досвід, що являє собою принципово новий досвід педагога, який виходить за межі наявних наукових знань і характеризується системною перебудовою педагогом своєї діяльності, у результаті чого досягається значне і стійке підвищення ефективності педагогічного процесу.

У ХХ ст професійна діяльність видатних педагогів А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та О.А. Захаренка позначилася новаторськими підходами в навчально-виховній діяльності і зокрема на процесі формування педагогічного колективу. Незважаючи на те, що діяльності цих педагогів присвячено чимало досліджень та наукових публікацій, науково-практичних конференцій, їх досвід, життя, творчий внесок у світову педагогічну скарбницю потребує подальшого вивчення та нового переосмислення і втілення з урахуванням конкретно-історичних та соціально-економічних умов, оскільки проблема професійного становлення особистості вчителя продовжує і сьогодні бути актуальною.

Мета цієї статті полягає у тому, щоб проаналізувати новаторські підходи до формування педагогічного колективу у загальноосвітніх закладах (30-80 роки ХХ ст.).

Новаторство А.С. Макаренка полягало у створенні новаторських навчально-виховних закладів різного типу та принципово новому підході до формування педагогічного колективу у дитячій трудовій колонії та комуні. Він уважав, що робота педагогічного колективу – це одне із самих важких питань педагогіки. На його думку, педагогіка не може розраховувати на окремого вихователя, хоча й талановитого, такого, що має досвід, здібності, розум. Водночас Антон Семенович зазначав, що досить важливою є проблема щодо вибору вихователів, які й самі мають бути вихованими [1: 177, 178]. Колектив вихователів повинен мати єдиний план, єдиний тон, єдиний точний підхід до дитини, об'єднаний загальною думкою, переконаністю, допомогою один одному... тільки такий колектив і може виховувати дітей [1: 180].

Слід урахувати певні показники, що характеризують педагогічний колектив: тривалість його існування, специфіку організації і структури, склад за моральними якостями, віком, педагогічним стажем, за характером особистості вчителя-вихователя, статевими особливостями, рівнем майстерності тощо.

Він неодноразово підкреслював, що педагогічний колектив повинен бути побудований розумно, з урахуванням правильного поєднання досвідчених педагогічних кадрів і початківців, що у колективі мають бути і чоловіки, і жінки, оскільки переважання чоловіків або жінок приводить до однобічного розвитку педколективу. Також погано, якщо у колективі педагогів багато людей похмурих і нема жодного весельчача, гумориста. Роботу педагогічного колективу важко визначити у будь-яких точних висловлюваннях. Це, на думку, Антона Семеновича, одне з найважчих питань у нашій педагогіці. За законами побудови педагогічного колективу має бути складений цілий том [1: 174].

Відносно питання тривалості педагогічного колективу у Антона Семеновича були такі міркування: якщо середній термін перебування комунара 5 років, то і такий же термін перебування вихователя має бути у комуні. А.С. Макаренко звертав увагу на наявність педагогічного стажу роботи. Не можна складати колектив педагогів з однорічним стажем роботи, це буде слабкий колектив [1: 232]. "Колектив педагогів має бути зібраний не випадково, а побудований розумно. Повинна бути певна кількість старих, досвідчених педагогів, і обов'язково має бути одна дівчина, яка тільки-но закінчила педагогічний вуз, яка ще ступити не може" [1: 182]. Така дівчина буде вчитися і у старих педагогів, і у старих учнів, і це додає всім відповідальність за її нормальну роботу.

А.С. Макаренко надавав великого значення майстерності педагога, його дійсного знання виховного процесу, володіння виховними вміннями, основами педагогічної техніки [1: 234] і водночас зовнішньому вигляду педагога. Необхідно, щоб всі педагоги були красиві, принаймні, хоча б один привабливий молодий педагог, одна гарна молода жінка у педколективі має бути. Слід урахувати й особливості характеру членів педколективу [1:183].

А.С. Макаренко зазначав, що у педагогічному колективі мають бути люди справедливі з відкритою душею [1: 243]. Визначальною умовою має бути єдність педагогічного колективу та єдність дитячого та педагогічного колективу [1: 326]. Активна роль педагогів і виховання у тому і полягають, щоб старше покоління передало свій досвід, свою пристрасність, свої переконання молодшому поколінню [1:371].

Новаторство видатного педагога полягало у тому, що він, мабуть що не найперший, звернув увагу на педагога як на вихователя. У свій час В. Амлінський писав, що сучасна школа організована таким чином, що виховання взагалі відходить на другий план, і губиться у потоці планів, завдань, цифр, методик, інформацій щодо успішності та неуспішності. На першому плані – навчання, ну а виховання – це прекрасно, але його не вловиш, не відобразиш у паперах, та і як виховувати, коли часу немає, на навчання не вистачає [2].

А.С. Макаренко являв собою образ вихователя, формувача людських душ, для якого людські якості важливіші за суму знань. Існуюча система освіти від підбору кадрів до їх підготовки недостатньою мірою сприяла вихованню вихователів. Учителів професіоналів, добре підготовлених, у нас набагато більше, ніж вихователів по духу і за покликанням. Ця проблема стає загальнодержавною не тільки у 80-ті роки, але й нині. Сутністю педагогічної та етичної концепції А.С. Макаренка була довіра до вихованців, яка теоретично виглядала просто, але у практичному плані була надзвичайно складною. Антон Семенович своєю любов'ю до бездоглядних, нерідко грубих, жорстоких, невдячних дітей зробив диво – виховав справжніх людей. Це був труд його душі і життя. Він жив одним життям з ними і, навчаючи, вчився сам. Вихованцям було запропоновано новий образ, новий спосіб жити, який був таким нелегким. На них дивилися по-іншому, бачили їх інакше, але й пропонували інший попит: якщо ви люди, то і дійте по-людськи. А.С. Макаренко та його однодумці прагнули не придушувати внутрішню людину, проявляти повагу до людської природи і намагалися, щоб процес виховання був спрямований на те, щоб зробити людину моральною свідомо і за власними переконанням [2].

Заступник завідувача дитячою колонією ім. М. Горького по виробничій частині М.Є. Фере, який упродовж 1924-1928 років працював з А.С. Макаренком, з приємністю пригадував роки спільної праці з видатним педагогом. Він відзначав: науково обґрунтована система у колонії була такою послідовною і чіткою, що новий працівник швидко проникався її вимогами і відразу знаходив правильну лінію своєї поведінки. А.С. Макаренко завжди радів ініціативі вихователів, їх життєлюбству, вмінню співпрацювати з вихованцями [3: 87].

А.С. Макаренка та очолюваний ним педагогічний колектив спільно з дитячим колективом домоглися високої результативності. Так, у дитячій трудовій комуні уміло поєднувалося навчання з виробничою працею. Комунари мали свій, найкращий в Україні робітфак, завод по виготовленню фотоапаратів та електросвердел. Результати господарювання макаренківських вихованців у 30-ті роки вражають і нині. Вони заробляли засоби не тільки на утримання комуни, харчування, одяг, оркестр, ложі у кращих театрах, власний аероплан, але й приносили країні щорічно дохід у 5 млн. золотих карбованців (Н.В. Абашкіна). Проте виробництво було не самоціллю, а лише матеріальною основою для духовного життя молоді людини.

Педагогічні ідеї А.С. Макаренка і, зокрема положення щодо формування педагогічного колективу, розвинув у 50-60 роки ХХ ст. талановитий педагог В.О. Сухомлинський, який також надавав великого значення педагогічному колективу школи. Він з повагою ставився до творчості А.С. Макаренка: "Немає іншого педагога-практика, якого б я любив і поважав так, як А.С. Макаренка... Я шукав в його книгах істини, в яких мав надзвичайну потребу. Весь мій скромний педагогічний досвід – результат цих пошуків". З його погляду, треба більше уваги приділяти вивченню системи роботи видатного педагога та її творчого розвитку [4: 195].

Серед педагогів Павлівської школи не було випадкових людей. Василь Олександрович уважав, що у школі мають працювати тільки хороші вчителі. Хороший учитель – це людина, яка, по-перше, любить дітей, заходить радість у спілкуванні з ними, вірить у його можливості, вміє товаришувати з дітьми, розуміє їх радості і проблеми; по-друге – це людина, яка має широкий кругозір, добре знає наукову сферу, на основі якої викладає свій предмет, закохана у світ знань. Тобто вчитель повинен мати всебічну наукову освіченість. По-третє, це людина, яка знає психологію і педагогіку і така, що розуміє – без знання науки про виховання неможливо працювати з дітьми. По четверте, – це людина яка досконало володіє вміннями у певній сфері діяльності, майстер своєї справи.

В.О. Сухомлинський вдумливо ставився до формування педагогічного колективу. З 35 вчителів школи, 25 – мали вищу педагогічну освіту, 7 – середню педагогічну освіту. Більшість учителів (25 осіб) працювали у Павлівській школі не менше 10 років. Значна частина вчителів мали педагогічний стаж роботи від 15 до 35 років. Стабільність колективу – одна з важливих умов того, що багатства педагогічної культури, накопичені впродовж багатьох років, бережно зберігаються і передаються молоді. При тому середній вік педагогів становив 39 років. Учителі, що мають стаж 20-30 років почали свою педагогічну діяльність у віці 17-20 років і назавжди пов'язали свою долю з селом і зі школою. У колективі – 15 чоловіків і 20 жінок. В.О. Сухомлинський підкреслював, що має велике значення кількість чоловіків і жінок. Треба прагнути до рівноваги, оскільки це важлива умова правильного виховання підлітків-хлопців і юнаків, яким потрібні не тільки добрі поради і настанови, але й тверда чоловіча, батьківська рука [5: 56].

"Кожному вчителю необхідно домагатися, щоб учні відкривали для себе нове, а не були пасивними споживачами" [4: 174].

Педагогічний колектив Павлівської школи був творчою співдружністю однодумців, в якому кожен робив свій індивідуальний внесок у колективну творчість, кожен збагачується духовно завдяки творчості колективу, і в той же час духовно збагачує своїх товаришів [5: 67].

В.О. Сухомлинський вважав педагогічний колектив спадкоємцем та хранителем духовних цінностей, який живе вічно – стільки, скільки живе школа. І саме тому, наскільки мудро, бережно, турботливо зміцнюється цей головний корінь школи, залежить її сила як виховного середовища. виховання, його впливу на свідомість і почуття вихованців [4: 165].

Учителів мають об'єднувати переконання, погляди, думки, традиції; глибока віра у силу виховання, що створює у школі атмосферу розумової напруги; відповідальність перед батьківщиною, народом, його минулим, сучасним і майбутнім; переконаність у великих можливостях розуму [4: 167-169].

З теплотою характеризує В.О. Сухомлинський кожного педагога, його індивідуальні особливості, захоплення, творчі здобутки. Усіх педагогів Павлівської школи об'єднувала любов до педагогічної професії, високий рівень педагогічної майстерності, високий професіоналізм, захопленість певною сферою діяльності, уміла взаємодія з дітьми, велике бажання допомогти у їх особистісному зростанні, професійному виборі,

прагнення розвинути їх здібності, обдарування. У той же час учителям школи з боку директора школи пропонувалася постійна допомога, особливо молодим педагогам щодо набуття й удосконалення педагогічної майстерності шляхом проведення з ними індивідуальної роботи, відвіданні уроків, їх аналізу, у тому числі у проведенні перших уроків. [5: 94-95]. Надавалися методичні поради стосовно підвищення рівня ефективності навчально-виховного процесу. Сам В.О. Сухомлинський запрошував молодих учителів на свої уроки, ділився своїм професійним досвідом, методами та засобами підвищення активності учнів. Учив вдумливо аналізувати свою педагогічну діяльність, оволодівати методами самостійного аналізу своїх успіхів та недоліків. Досвідченим учителям (і разом з ними) директор допомагав розвинути ту сферу творчості, з якої починається подальше вдосконалення педагогічної майстерності. Але головним у розвитку молодого вчителя, на думку видатного педагога, є підвищення рівня загальної культури, знань педагогіки і методики, вміння зрозуміти духовне життя дитини, розширення їх кругозору. Тому директор радив своїм колегам керівникам звертати увагу на те, що читає вчитель, його ставлення до книги, до науки. Учитель тільки тоді може успішно запозичувати досвід, коли, читання стало для нього найважливішою духовною потребою, бо вчитель має бути для учня зразком натхненної праці, прикладом зразком багатогранного духовного життя [5: 102-103].

"Задушевна бесіда керівника школи з учителями завжди наштовхувала їх на пошуки кращих шляхів до дитячих сердець, на вдосконалення методів і форм роботи. Директор находив слушну нагоду поцікавитися, як працює вчитель над собою, принагідно рекомендував цікаву книгу, статтю. Умів захопити колектив і кожного вчителя творчістю, експериментом" [6: 91].

Директор вважав, що немає особливого значення дидактична та методична недосвідченість учителя, якщо людина працелюбна, одержима жагою до знань. Важливе значення має віра педагога у дитину та її можливості. В.О. Сухомлинський завжди працював з людьми і для людей, турбувався про педагогічний і учнівський колективи, разом з ними вирішував усі завдання, був великим оптимістом, смілим новатором у теорії й на практиці, вдумливим мислителем [4: 96].

Важливо відзначити, що досвід видатних педагогів А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського впродовж багатьох десятиліть вивчався та впроваджувався не тільки у вітчизняні, але і зарубіжні загальноосвітні заклади (В. Лінднер, Л. Фрезе, І. Рюттенаур).

Так, у 1950-1953 р відбулися "Педагогічні читання" АПН РСФСР, присвячені вивченню і реалізації творчого спадку видатного педагога А.С. Макаренка. Матеріали доповідей представлено у збірнику [2], при цьому було враховано специфіку діяльності навчальних закладів різного типу і конкретні умови. Зокрема висвітлено досвід керівників освітніх закладів та педагогів України (сш № 1 м. Ніжина, сш № 50 м. Львова, сш № 2 м. Одеси, школи кримського регіону та інших). Серед пріоритетних напрямів виділено роль педагогічного колективу та його взаємодію з дитячим колективом [8].

Ідеї А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського щодо побудови згуртованого педагогічного колективу були реалізовані у практичному досвіді багатьох навчально-виховних закладах. У 60-ті роки за ідеями А.С. Макаренка працювала сш № 78 м. Києва, педагоги якої глибоко вивчали досвід видатного педагога. Зокрема, досліджувалося питання ролі тривалості і сталості педагогічного колективу [6].

І.Ф. Козлов, відомий дослідник творчості А.С. Макаренка серед основних ідей видатного педагога виділяє наступні: створення цілеспрямованого, дружного, творчого колективу педагогів, їх систематична самоосвіта і самовдосконалення, що виступають необхідними умовами успішної роботи педагогів [9: 107]; колектив педагогів повинен бути зібраний не випадково, а складений розумно і має формуватися з різних людей, різних за досвідом, за стажем, за характером і навіть за зовнішнім виглядом. Чим більше найрізноманітніших цінних людських якостей утілено у педколективі, тим він різносторонніший, багатший і життєздатніший" [9: 106].

Широко застосовував ідеї А.С. Макаренка директор Лукоянівського педагогічного училища ім. М. Горького О.О. Куманьов, який спільно з членами педагогічного колективу ставив високі вимоги до своїх вихованців, висловлюючи їм довіру і повагу [10: 37]. Вирішальне значення у формуванні педколективу директор, як і А.С. Макаренко, відводив його чіткій цілеспрямованості, міцній згуртованості, сталості його основного складу, підготовленості і майстерності його членів, порадам щодо комплектування вчительського колективу, зокрема поєднання досвідчених ветеранів та молодих енергійних учителів; урахування різноманітності характерів учителів і навіть відмінності зовнішнього вигляду – все це розширює діапазон впливу колективу педагогів на колектив учнів. Звертав увагу О.О. Куманьов і на статевий склад педколективу, особливо у педагогічних училищах, які перетворилися у більшості у жіночі навчальні заклади, що призводило до недоліків і у школах. [10: 97-98].

За останні роки пройшло чимало науково-практичних конференцій, на яких обговорювалися проблеми творчого використання педагогічної спадщини видатних педагогів. Зокрема, міжвузівська науково-практична конференція, присвячена 95-річчю від дня народження А.С. Макаренка і 65 річчю від дня народження В.О. Сухомлинського "Творче використання ідей А.С. Макаренка і В.О. Сухомлинського в формуванні педагогічної майстерності". (Полтавський держ. пед. ін-т ім. В.Г. Короленка, 1983) [1]. Упродовж багатьох років проводяться всеукраїнські читання, присвячені життю та творчості В.О. Сухомлинського

Талановитим послідовником видатних педагогів А.С. Макаренка та В.О. Сухомлинського по праву можна вважати українського педагога О. А. Захаренка, директора Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області, який випередив розвиток педагогічної науки майже на чверть століття. Олександр Антонович був учителем з великої літери. Його називали добротворцем і подвижником, альтруїстом, аналітиком і мрійником, винахідником і генератором ідей [12: 17]. Авторська школа О.А. Захаренка була зразком особистісно-розвивальної моделі, ідеї якої захопили багатьох українських і зарубіжних педагогів. У Сахнівській школі було створено чудовий творчий педагогічний колектив-однорумців, які

будували свою роботу за таким принципом: дитина неповторна індивідуальність, яка є часткою українського суспільства. Завдання педагога полягало у тому, щоб сформувати патріотичні почуття і наповнити душу дитини тим багатством, що зветься "загальною культурою" [13: 16-17]. Нині при Черкаському обласному інституті післядипломної освіти створено лабораторію "Культурно-виховуюче середовище сучасної сільської школи у контексті розвитку педагогічної спадщини академіка О.А. Захаренка", проведено III Всеукраїнські педагогічні читання, присвячені пам'яті О.А. Захаренка [13: 3].

Із скарбниці досвіду директора: система виховної роботи педагогічного колективу Сахнівської школи базується на ланцюжку щорічних задумів (цілей), якими захоплюються і діти, і вчителі, і батьки [12: 72]. О.А. Захаренко, характеризуючи членів педколективу зазначає, що вчителі Сахнівської школи – це звичайні люди, життєрадісні, розумні, приязні, віддані своїй справі, дуже допитливі і які повсякчасно прагнуть до нового, передового [13: 73]. Майстерність педагога полягає у тому, щоб відчувати потребу шкільного колективу у нових, більш цінних починаннях, коли перед ним треба поставити ту чи іншу мету [12:77].

"Я вважаю, що колектив учителів школи має бути сформований не випадково, а цілеспрямовано. У ньому повинні бути і досвідчені педагоги, і молоді, веселі і навіть похмурі, але бажано, щоб всі були красиві душею" [12: 73]. Творчість О.А. Захаренко розглядав як прояв новизни в створенні духовних і матеріальних цінностей, що потребує свободи і підтримки.

Педагогічна діяльність директора Сахнівської школи характеризується високою результативністю. Відомий учений Ш.О. Амонашвілі, аналізуючи досвід цієї школи, відзначав: "Планетарій, картинг, дельтаплан, телескоп, навчально-виробничий цех (міні-завод), літній та зимовий басейни, стадіони, спортивні площадки, профілакторії, ще будинок культури і сад випускників, свій власний шкільний телеканал на 15 сіл і багато іншого – все це Сахнівська школа, девіз якої "До серця дитини – через захоплення у праці і навчанні!" У джерел "Сахнівського дива" стояв О.А. Захаренко, дивовижна людина, талановитий педагог і організатор, генератор ідей, невгамовний і турботливий лідер. Олександр Антонович зміг створити талановитий новаторський колектив-однотумців, згуртувати їх, захопити яскравими ідеями і конкретними справами, переконати, що не можна зупинятися ні на день, треба рухатися від мети до мети [12: 4].

Таким чином, новаторські ідеї видатних українських педагогів характеризуються високою ефективністю та результативністю продовжують розвиватися у діяльності педагогічних колективів, набувають особистісно-орієнтованої спрямованості у контексті сучасних вимог реформування системи освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Макаренко А.С. Сочинения. – Т. 5. – М.: Изд-во АПН, 1958. – 558 с.
2. В. Амлинский "Педагогическая поэма" и "неформалы". – Литературная газета. – 1988, 16 марта. – 11 (5181). – С. 5.
3. Фере Н.Э. Мой учитель. – М.: Правда, 1953. – 104 с.
4. Спогади про Сухомлинського / Упоряд. С.П. Заволока. – К.: Рад.шк., 1990. – 223 с.
5. Сухомлинский В.А. Павлышская средняя школа: Обобщение опыта учеб.-воспитат. работы в сел. серед. школе. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1979. – 396 с.
6. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
7. Нежинский Н.П. А.С. Макаренко и современная школа. – К.: Рад. шк.. 1970. – 312 с.
8. Из опыта организации и воспитания ученического коллектива / Под ред. В.Е. Гмурмана. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1955. – 304 с.
9. Козлов И.Ф. Педагогический опыт А.С. Макаренко: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1987. – 159 с.
10. Куманев А.А. Раздумья о будущем. – М.: Молодая гвардия, 1986. – 207 с.
11. Творческое использование идей А.С. Макаренко и В.А. Сухомлинского в формировании педагогического мастерства // Тез. межвуз. науч.-практ. конф. – Полтава, ПГПИ 1983. – 139 с.
12. Захаренко О.А. Слово до нащадків. – К.: СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
13. Крутенко О.В. Школа – колыска дитячої долі // Педагогічний вісник. – 2005. – № 3. – С. 15-18

Матеріал надійшов до редакції 25.09. 2007 р.

Дубасенюк А.А. Новаторские подходы к формированию педагогического коллектива в общеобразовательных заведениях (30-80-е годы XX века).

В статье проанализированы новаторские подходы украинских выдающихся педагогов А.С. Макаренко, В.А. Сухомлинского, О.А. Захаренко к формированию целенаправленного, сплоченного, творческого, разумно построенного педагогического коллектива в общеобразовательных заведениях (30-80 роки XX ст.) как наследователей и хранителей духовных ценностей и основы для создания нравственно-образовательной среды для развития личности.

Dubasenyuk A.A. The Innovatory Approaches to the Teachers' Staff Formation in the Institutions of General Education (the 30-80-es of the 20th century).

In the article the innovatory approaches of the outstanding Ukrainian teachers A.S. Makarenko, V.O. Sukhomlynskiy, O.A. Zakharenko to the formation of purposeful, solidary, creative, rationally organized teachers' staff in the institutions of general education (30-80-es of the 20th century) as followers and custodians of moral values and the basis for morally-educative surrounding creation for personality development.